

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В СЕРБІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ВИСВІТЛЕННІ КИЇВСЬКОЇ ТА ОДЕСЬКОЇ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ

Світлана ЧЕРНІК (Кіровоград)

У статті на основі матеріалів київської та одеської газетної періодики початку ХХ ст. розкриваються основні події в Сербській державі, яка після політичної кризи кінця 80-х – початку 90-х рр. ХІХ ст. опинилася в досить складному становищі. Висвітлено умови прийняття Конституції (Статуту) Сербії 1901 р., її зміст та значення.

Ключові слова: Сербія, газетна періодика України, Конституція Сербії, король Олександр Обренович.

В статье на основе материалов киевской и одесской газетной периодики начала ХХ в. раскрываются основные события в Сербском государстве, которое после политического кризиса конца 80-х – начала 90-х гг. ХІХ в. оказалось у достаточно сложном положении. Освещено условия принятия Конституции (Устава) Сербии 1901 г., её содержание и значение.

Ключевые слова: Сербия, газетная периодика Украины, Конституция Сербии, король Александр Обренович.

The article deals with the basic events in the Kingdom of Serbia which was in strained circumstances after it had faced political crisis of the late 1880s – early 1890s. The content, meaning, and adoption procedure of the Constitution of Serbia of 1901 has been covered. Kyiv and Odesa newspapers reports of the early 20th century have been used as sources.

Keywords: Serbia, newspapers of Ukraine, Constitution of Serbia, King Aleksandar Obrenović.

Газетна періодика України початку ХХ ст. є вагомим і невичерпним історичним джерелом, яке дає можливість більш повно й детально розкрити тогочасні події. Разом з тими газети оперативно та динамічно відстежують зміни в оцінці цієї ситуації, що склалася в суспільстві.

Цензурні обмеження в Російській імперії стримували кореспондентів вільно висловлювати свої думки, однак це не заважало їм давати характерну найбільш резонансним подіям. Історична спільність українського та сербського народів виявлялася в підвищеному інтересі до долі однієї з сторін. Таке ставлення відбилося в намаганні української громадськості більше знати про політичну ситуацію в молодій незалежній державі Сербії на початку ХХ ст. Саме газетна періодика, яка видавалася на українських землях, що входили до складу Російської імперії, намагалася досить повно розкрити стан справу Сербській державі в зазначений період.

Події в Сербії на початку ХХ ст. крізь призму газетних видань України майже не досліджувалися у вітчизняній історіографії. Окремі аспекти цієї проблеми у своїх працях вивчали вчені О.В. Павлюченко [1], С.І. Данченко [2], Я.В. Вишняков [3], К.В. Никифоров [4] та інші. Оцінюючи політичну ситуацію в Сербії на початку ХХ ст., історики прийшли до висновку, що саме прийняття Конституції 1901 року стало одним з факторів для її загострення. Недалекоглядна політика сербського короля Олександра Обреновича призвела до роздратування сербського суспільства та навіть здійснення державного перевороту 1903 року. Відомий російський історик Я.В. Вишняков проголошення Конституції 1901 року розглядає як останню спробу компромісу лідерів основи політичних партій та короля Олександра [3]. Однак вищезазначені вчені лише частково використовували у своїх працях матеріали газетних видань України. У зв'язку з цим метою нашої статті є аналіз кореспондентських публікацій одних з найвпливовіших тогочасних кївських та одеських газет, у яких розкривалися події політичного життя Сербської держави на початку ХХ ст.

Кризова ситуація в Сербії на початку ХХ ст. стала результатом низки заходів, здійснених сербською владою у 80-х – 90-х рр. XIX ст. Дослідження публікацій у газетних виданнях України в другій половині 90-х років XIX ст. дає підстави стверджувати, що українська громадськість мала можливість стежити за подіями в Сербії. Хоча розміщені на сторінках газет повідомлення були переважно фактологічного характеру, що, на наше переконання, пояснювалося погіршенням офіційних відносин з Росією. Опрацьовані матеріали преси свідчать, що наступний період – 1895 – 1900 рр. – у Сербській державі характеризувався періодичним загостренням або послабленням політичної кризи. За інформацією газет “Киевлянин” й “Одесские новости”, нестабільність у Сербії була викликана постійними змінами в міністерстві [5, с. 2; 6, с. 2] та значними фінансовими труднощами [7, с. 2]. У суспільному житті відбувалося зменшення впливу радикалів і посилення позицій напередників (прогресистів) [8, с. 2]. Усе це супроводжувалося масовими демонстраціями, виступами [9, с. 3] й численними арештами представників радикальної партії [10, с. 3]. У Сербії з 1897 року простежується посилення реакції режиму. Замах на короля Мілана в червні 1899 році влада виступила як привід для жорстокої розправи над радикалами [11, с. 3]. Окрім цього, українською не популярним серед сербського суспільства було одруження 1900 року короля Олександра зі значно старшою за нього Драгою Машин, відомою інтриганкою при дворі королеви Наталії [12, с. 1]. За умов масового невдоволення діями сербської влади основою забезпечення абсолютної влади в Сербії стала армія на чолі з Міланом Обреновичем, яка поступово набувала політичного впливу в державі та ставала окремою керованою структурою. Отже, у Сербії поступово за підтримки військових установилася диктатура Обреновичів.

У зовнішній політиці Сербії другої половини 90-х рр. XIX ст. відбулися зміни. У зв'язку з поверненням екс-короля до країни значно погіршилися офіційні російсько-сербські відносини. Правлячі кола Російської імперії відкрито заявили про своє незадоволення діями сербської влади [13, с. 2], що частково позначилося на зменшенні культурних контактів між сербами та українцями. Натомість Сербія знову повернулася до проавстрійської політики. Газетна війна з Австрією [14, с. 2] та конфлікт з Віднем у жовтні 1893 року через заяву австро-угорського посла в Белграді барона Теммеля проти панування радикалів у Сербії [15, с. 2] стали лише приводами до відновлення дипломатичних відносин з Австро-Угорщиною.

Таким чином, із середини 90-х рр. XIX ст. назрівало загальне невдоволення сербської громадськості військово-бюрократичним режимом Обреновичів, яке посилювалося фінансовими негараздами та супроводжувалося масовими протестами. Газетна преса України оперативно інформувати про перебіг подій у Сербії, хоча порівняно менше, ніж у попередні роки, у зв'язку з погіршенням міждержавних російсько-сербських відносин.

Початок ХХ ст. для Сербії ознаменувався перебранням усієї повної монархічної влади королем Олександром Обреновичем у зв'язку зі смертю в лютому 1901 року його батька Мілана. Події, які розгорнулися в балканській державі, знову привернули увагу газетних видань України. Серед них слід вивести газети "Киевлянин", "Киевская газета" й "Одесский листок", які досить детально інформували пересічних українців про "сербські справи". У цей період преса активно писала про поширення в Сербії антидинастичної пропаганди. Зокрема, серед сербів розповсюджувалися відповідні агітаційні листівки, які були надруковані військовим міністерством [16, с. 3]. "Киевская газета" відзначала, що популярність короля Олександра в армії була настільки низькою, що він не міг поїхати до Відня через імовірність військового перевороту [17, с. 4]. Ворожі настрої в державі підбурювалися прибічниками іншої сербської династії Карагеоргиевичів. Найімовірніший претендент на престол Сербії Петро Карагеоргиевич у розмові з женецьким кореспондентом закликав сербів звільнитися від "цієї династії, яка виродилася та завдала їм стільки сорому й ганьби" [18, с. 3]. Розуміючи всю небезпеку становища для правлячої династії король Олександр намагався відсторонитися від колишньої діяльності свого батька Мілана Обреновича. Так, в інтерв'ю одному з кореспондентів "Киевской газеты" сербський правитель говорив про політичні розбіжності з Міланом. "Режим, який підтримувався моїм батьком, здався мені несумісним з демократичним духом сербського народу" [19, с. 3], – виправдовувався Олександр Обренович. Також він заявив про початок нової ери в Сербії, пов'язаної з реорганізацією державної влади згідно з прагненням народу [19, с. 3]. Отже, отримавши в спадок країну, яка була налаштована проти правлячої королівської династії, Олександр Обренович намагався виправити сформовану в сербському суспільстві неприязнь пом'якшенням режиму.

Для досягнення поставлених цілей та суспільно-політичної згоди 6 квітня 1901 року король Сербії Олександр здійснив конституційну реформу. Преса України повідомила про урочисте проголошення спеціальним рескриптом монарха нового Статуту без попереднього схвалення його парламентом [20, с. 2; 21, с. 2]. За інформацією "Киевской газеты", сербський правитель покладав великі надії на Конституцію 1901 року. Він сподівався цим актом "досягнути рівноваги між народними правами й королівською владою" [22, с. 2]. У прокламації, надрукованій в газеті "Одесский листок", Олександр Обренович наголошував, що Сербія "повинна по можливості швидше вирішити питання про свою внутрішню організацію, щоб мати змогу присвятити себе турботі про піднесення сільського господарства, поліпшенню фінансів, посиленню армії та виконанню своїх культурних задач" [21, с. 2].

Конституція (Статут) Сербії 1901 року, яка складалася з 14 розділів, проголошувала Сербське королівство спадковою конституційною монархією з Національним представництвом. У другому розділі визначався правовий статус короля. Він був главою держави, котрий наділявся всією повнотою державної влади. Ного особа вважалася недоторканою. Король не міг бути представником іншої держави без попереднього схвалення народним представництвом. Монарх очолював виконавчу владу, призначав та звільняв з посади міністрів, затверджував закони (ст. 10). Король був верховним головнокомандуючим збройних сил Сербії, презентував державу на міжнародній арені та укладав від її імені договори (ст. 12, 13). Він мав право скликати чергові або позачергові засідання Народного представництва. Однак за свої дії монарх не відповідав [23].

Четвертий розділ Конституції 1901 року розкривав правовий статус представницького органу держави. Законодавча влада належала королю та Народному представництву, до складу якого входила Народна скупщина та Сенат. Право законодавчої ініціативи належало королю та парламенту (ст. 47). Депутати вважалися народними обранцями. Одна й та ж особа не могла займати місце в обох палатах представницького органу одночасно [23]. Відповідно, у Сербії на початку ХХ ст. в державному апараті поєднувалися демократичний орган – парламент, з консервативно-монархічним – сенатом. Скупщина складалася зі 130 представників, обраних сербським народом через таємні вибори на чотири роки. Депутатом міг стати громадянин Сербії, який користувався всіма громадянськими та політичними правами, постійно проживав на території держави, досяг 30-річного віку, умів читати й писати, сплачував не менше 60 динарів податку за рік (ст. 67) [23]. Сенат складався з 51 особи, до якого входили повнолітній спадкоємець престолу, архієпископ Белградський та єпископ Нішський. Окрім них, ще 30 членів, які становили більшість й призначалися королем, та 18 (по одному з кожного округу й

Белграда) обиралися на шість років (ст. 70, 71). Депутатом Сенату міг стати громадянин Сербії, який користувався всіма громадянськими та політичними правами, постійно проживав на території держави, досяг 40-річного віку, сплачував 200 динарів податку за рік (ст. 72) [23]. Газета “Киевлянин” зазначала, що “в новому сенаті згідно з напрацьованими постановами будуть засідати переважно люди з високим освітнім цензом і матеріально незалежні” [24, с. 2]. Відзначимо, що значне підвищення майнового цензу обмежувало політичні права сербів. Король Олександр мав підтримку переважної більшості сенаторів і хотів використати між сенатом і скупщиною протиріччя, які були немнучими через відсутність чіткого розмежування повноважень верхньої та нижньої палат парламенту. Окрім того, Конституція Сербії 1901 року скасувала скликання Великої народної скупщини, тобто Установчих зборів, що було порушенням загальноприйнятого в тогочасній Європі демократичного принципу. Разом з тим з членів Сенату королем створювалася Державна рада з 15 осіб. До її повноважень належало: розглядати скарги щодо порушення конституційних прав людини, рішень міністрів, надавати дозвіл на продаж нерухомого майна округів, общин та міст тощо (ст. 85). Правосуддя в Сербії за Конституцією 1901 року здійснюють суди, які проголошувалися незалежними (ст. 87) [23].

Особливе місце в Статуті займав третій розділ, присвячений правам і свободам сербських громадян. Стаття 25 встановлювала рівність усіх перед законом. Громадяни Сербії не могли мати дворянських титулів (ст. 25), їм гарантувалася особиста свобода (ст. 26), проголошувалася свобода совісті (ст. 33). Право голосу сербські громадяни отримували після досягнення 21-річного віку, сплати не менше 15 динарів податку на рік для обрання депутатів до Національної скупщини або 45 динарів – для обрання депутатів до Сенату [23]. Хоча статтями Статуту Сербії 1901 року встановлювалися основні демократичні свободи, водночас передбачалися обставини для їхнього обмеження, зокрема, у військовий час, при відкритті кримінальної справи тощо.

Після оприлюднення Конституції Сербії 1901 року в пресі України з’явилися перші оцінки цього документа. Так, кореспондент газети “Одеський листок” намагався проаналізувати зміст Статуту 1901 року. Статтю “Нова сербська конституція” він підписав криптонімом “Н.” [25, с. 2]. Є підстави вважати, що її авторство належить відомому письменнику та публіцисту О.В. Амфітеатрову, який аналогічно підписував свої матеріали [26]. Наші припущення підтверджуються його співпрацею з одеськими газетами та інтерв’ю із сербським королем Олександром, що було розміщене в одному з наступних номерів цього ж періодичного видання [27, с. 2]. Автор публікації дійшов до висновку, що майбутнє Сербії буде визначатися тим, “як корона, уряд і народ будуть діяти при новій конституції, як зможуть ці три фактори застосовувати до справжніх потреб країни, зазначені в конституції права та обов’язки” [25, с. 2]. Слід погодитися із думкою кореспондента, оскільки Конституція 1901 року фактично видавалася як змінена досить прогресивна Конституція 1888 року, яка у свій час зіткнулася із неготовністю сербського суспільства до західноєвропейської моделі державності й згодом була скасована.

Необхідно вказати на той факт, що одноосібне рішення Олександра Обреновича проголосити Конституцію Сербії викликало невдоволення сербської громадськості. “Киевская газета” повідомляла, що напередодні оприлюднення сербським королем основного закону держави радикальна партія розкололася з приводу запропонованих королем нововведень та відсутності їхнього схвалення Великою скупщиною. Група радикалів на чолі з Н. Пашичем підтримала відповідні зміни державного ладу, а інша – виступила категорично проти. Схвалення частинною радикальною партією та провладних напередників позиції Олександра Обреновича стало приводом для введення нової Конституції. У газетних виданнях “Киевлянин” та “Киевская газета” відмічалось, що проголошенню Конституції передувало укладання союзу між частинною радикалів та напередняками, які раніше не могли дійти згоди щодо подальшого державного розвитку Сербської держави [28, с. 2].

Разом зі змінами державного ладу Олександр Обренович проголосив про прагнення поліпшити відносини з Російською імперією. “Народ не хоче швабів, серб насамперед слов’янин і бажає ним залишитися. Лише народний уряд може бути сильним у нашій країні, він повинен бути слов’янським і спиратися на Росію, як на символ і носія загальнослов’янського начала” [27, с. 2], – заявив король Сербії в інтерв’ю кореспонденту газети “Россия”

О.В.Амфітеатрову, котре було надруковане на сторінках “Одесского листка”. Сербські газетні у своїх статтях підтримали проросійські настрої Олександра Обреновича [29, с. 2; 30, с. 2].

Зауважимо, що ситуація в Сербській державі на початку ХХ ст. загострювалася питанням престолонаслідування. Проголошення Конституції 1901 року не могло відвернути увагу сербської громадськості від проблем у королівській родині. Згідно з інформацією газетної преси України непопулярність дружини короля Олександра Драги серед сербів зростала [31, с. 2; 32, с. 2]. Особливе обурення викликала новина про її неспроможність народити спадкоємця Олександрю Обреновичу [33, с. 2]. “Киевская газета” повідомила, що король Сербії в одній із розмов з російським дипломатом заявив про можливість передачі сербського престолу чорногорському князю [34, с. 2]. Спеціальний кореспондент газетні “Одесский листок” у Відні, котрий підписував свої статті псевдонімом “И.З-ичь”, розмірковував щодо позиції Австрії в питанні престолонаслідування в Сербії. Він уважав, що віденський уряд не допустить посилення Чорногорії в балканському регіоні та в разі потреби навіть підтримає іншу сербську династію Карагеоргієвичів [35, с. 2]. Такий розвиток подій був не на користь авторитету сербського короля.

Отже, київські та одеські газетні на початку ХХ ст. стали важливим джерелом інформації про політичне життя Сербії для української громадськості. У цей період офіційна влада використовувала газетні як інструмент впливу на свідомість їхніх читачів і поступово через публікації почала навіювати думку про можливість зайняття сербського престолу представником іншої сербської династії Карагеоргієвичів Петром, особа якого більше відповідала інтересам Російської імперії на Балканах. Державний переворот, здійснений Олександром Обреновичем у квітні 1901 року, проголосив нову Конституцію, яка, за оцінками журналістів, стала відступом на шляху до розбудови демократії. Окрім цього, у газетній періодиці активно обговорювалося питання відсутності спадкоємців престолу Сербії, що викликало невдоволення сербського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О.В. Павлюченко – К.: Наукова думка, 1992. – 208 с.
2. Данченко С.И. Развитие сербской государственности и Россия, 1878 – 1903 гг. / С.И. Данченко; Отв. редактор И.В. Чуркина; Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики, Иауч. центр общеславян. исслед. – М.: ИСБ, 1996. – 421 с.
3. Вишняков Я.В. Идеология сербской военной элиты в контексте особенностей развития сербского государства в конце ХІХ – начале ХХ вв. / Я.В. Вишняков // Человек на Балканах. Власть и общество: опыт взаимодействия (конец ХІХ – начало ХХ в.): Сборник статей. – СПб.: Алетейя, 2009. – С.86 – 107.
4. Никифоров К.В. Парламентаризм в Сербии в ХХ веке / К.В. Никифоров // Славяноведение. – 2004. – №3. – С. 8 – 20.
5. Министерский кризис в Сербии / [Автор невідомий] // Киевлянин. – 1895. – 28 июня. – С.2.
6. Министерский кризис в Сербии / [Автор невідомий] // Одесские новости. – 1896. – 16 декабря. – С. 2.
7. Финансовые затруднения Сербии / [Автор невідомий] // Киевлянин. – 1895. – 1 мая. – С. 2.
8. Выборы в сербскую скупшину / [Автор невідомий] // Киевлянин. – 1898 – 1 июня. – С. 2.
9. Ниш [Телеграма] // Киевлянин. – 1895. – 21 марта. – С.3.
10. Белград [Телеграма] // Киевлянин. – 1898. – 14 августа. – С.3.
11. Покушение на жизнь Милана Обреновича / [Автор невідомий] // Киевлянин. – 1899. – 1 июля. – С.3.
12. Бракосочетание короля Александра / [Автор невідомий] // Киевлянин. – 1900. – 29 июля. – С.1.
13. Сербия [Повідомлення] // Киевлянин. – 1898. – 23 марта. – С.2.
14. Сербия [Повідомлення] // Одесские новости. – 1893. – 10 октября. – С.2.
15. Сербия [Повідомлення] // Одесские новости. – 1893. – 26 октября. – С.2.
16. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 28 января. – С. 3.
17. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 2 марта. – С. 4.
18. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 4 марта. – С. 3.
19. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 28 февраля. – С. 3.
20. Провозглашение новой конституции [Повідомлення] // Киевлянин. – 1901. – 7 апреля. – С. 2.
21. Белград [Телеграма] // Одесский листок. – 1901. – 7 апреля. – С.2.
22. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 11 апреля. – С. 2.
23. Устав Краљевине Србије из 1901. – Београд: Државна штампарија краљевине Србије, 1901. [Електронний ресурс] – Режим доступу: //http://digital.nb.rs/direct/RA-ustav-1901
24. Провозглашение новой конституции [Повідомлення] // Киевлянин. – 1901. – 10 апреля. – С. 2.
25. И. Иовая сербская конституция / [О.В.Амфітеатров] // Одесский листок. – 1901. – 10 апреля. – С. 2.

26. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. / Всесоюз. кн. палата; Подгот. к печати Ю. И. Масанов; Ред. Б.П.Козьмин. М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, – Т. 2: Алфавитный указатель псевдонимов. Псевдонимы русского алфавита: К – П. – 1957. – 387 с.
27. [О.В.Амфітеатров] Беседа с сербским королем / [О.В.Амфітеатров] // Одесский листок. – 1901. – 26 апреля. – С.2.
28. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 2 мая. – С.2.
29. Белград [Телеграма] // Одесский листок. – 1901. – 21 апреля. – С.2.
30. Серб об Австрии [Повідомлення] // Одесский листок. – 1901. – 3 июня. – С.2.
31. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 28 февраля. – С.3.
32. Аресты в Сербии [Повідомлення] // Одесский листок. – 1901. – 14 мая. – С.2.
33. Заграничная жизнь. Белград [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 9 мая. – С.2.
34. Политическое обозрение. Сербия [Повідомлення] // Киевская газета. – 1901. – 24 мая. – С.2.
35. И.З-ичь. К вопросу о престолонаследовании в Сербии / [Автор невідомий] // Одесский листок. – 1901. – 19 мая. – С.2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чернік Світлана Дмитрівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри правознавства КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: політична історія Сербії, періодичні видання України др. пол. XIX – поч. XX ст.